

नवकथेच्या दुसऱ्या पर्वातील लेखिका

Second period feminist of the Marathi New story

प्रा.डॉ.सौ. वीरा पवन मांडवकर

सहायक प्राध्यापक

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

इ मेल veeramandavkar18@gmail.com भ्रमणध्वनी 9403014885

गोषवारा :

स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात शिक्षणामुळे मोठ्या प्रमाणावर स्त्रीकथालेखिका लेखन करू लागल्या. 1960 नंतर बदलत्या सामाजिक व वाङ्मयीन विश्वाचे प्रतिबिंब तिच्यात उमटले. पुढे स्त्रीलेखिकांनी स्त्रीजीवनातील अचूक बारकावे टिपून कथा अधिक भावपूर्ण केली. वसुंधरा पटवर्धन, वसुंधा पाटील, सरिता पदकी या लेखिकांनी कथेच्या क्षेत्रात आपले स्थान निर्माण केले. त्यांना कमल देसाई, गौरी देशपांडे, सानिया, आशा बगे यांच्याइतकी लोकप्रियता लाभलेली नसली तरी, त्यांच्या कथा उल्लेखनीय ठरल्या. नवकथेने केवळ किडलेल्या मनाची विरूपताच वाचकांसमोर ठेवली नाही तर मानवी जीवनाच्या मूलभूत अंगांना तेवढ्याच तटस्थ भक्कमपणाने चित्रित करण्याची मार्मिकता दाखविली. वसुंधरा पटवर्धन आपल्या कथांतून स्त्रीमनाच्या त्यागाच्या, समर्पणाच्या, प्रीतीच्या, सोशिकपणाच्या विविध छटा समरसून रंगवितात. वसुंधा पाटीलांच्या कथा स्त्रीजीवनाचे दुःख प्रभावीपणे मांडतात. सरिता पदकी यांची कथा आटोपशीर आणि चिमुकल्या आकाराची आहे. बदलत्या काळासोबत स्त्री लेखिकांच्या लेखनाने मराठी कथावाङ्मय बहरले आहे.

Abstract:

In the post-independence period, due to education, a large number of women writers started writing. After 1960, reflection and the changes in social and literary world occur in writings of Marathi feminist. Later, women writers made the story more emotional by capturing the exact details of femininity. Writers Vasundhara Patwardhan, Vasudha Patil, Sarita Padaki made their place in the field of story writing. Although they could not get more popularity like Kamal Desai, Gauri Deshpande, Sania, Asha Bage, but their stories were remarkable. The new story not only exposes the perversion of the broken or rotten mind in society, but also depicts the essence of human life with the same neutrality. In her stories, Vasundhara Patwardhan paints various shades of femininity, sacrifice, dedication, love and sociability. Vasudha Patil's stories effectively portray the plight of women. The story of Sarita Padaki is self-contained and sparkling. With the changing times, Marathi story has flourished with the writings of women writers.

बीजशब्द : नवकथा, घटना, स्त्रीमन, आत्मप्रत्यय, परंपरा, समस्या, नवविचार, चित्रण, प्रवाह

प्रस्तावना :

1958 ते 1960 च्या दरम्यान मराठी कथा आवर्तात सापडली होती. फडके युगातील तंत्रबद्धतेपासून मुक्त होऊन ती मनोविश्लेषणात रमली आणि तेथेच घुटमळली. दुसऱ्या महायुद्धानंतर जीवनातील परंपरागत विविध निष्ठांना तडा गेला. युद्धातील भेसूरता प्रतीत झाली. अर्थशून्यता व वैफल्यग्रस्तता यांचे पडसाद सगळीकडे उमटू लागले. बाह्य जगताचे व्यक्तीमनावर होणाऱ्या परिणामाचे प्रतिबिंब नवकथेत उमटले. नवकथेने केवळ किडलेल्या मनाची विरूपताच वाचकांसमोर

टेवली नाही तर मानवी जीवनाच्या मूलभूत अंगांना तेवढ्याच तटस्थ भक्कमपणाने चित्रित करण्याची मार्मिकता दाखविली. नवकथेच्या प्रांतात लेखिकांनीही आपली प्रतिभा आजमावली. स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात शिक्षणाच्या प्रचारातून सुशिक्षित स्त्रियांची पिढी निर्माण झाली. विविध तऱ्हेच्या मासिकांची संख्या वाढली. यांतूनच मोठ्या प्रमाणावर स्त्रीकथालेखिका लेखन करू लागल्या.

विषय विवेचन :

मराठी कथाङ्गमयाच्या विकास प्रवाहाचा विचार करताना अव्वल इंग्रजी कालखंडापासून नवकथा कालखंडापर्यंत कथेच्या समृद्धीचे अनेक टप्पे पडतात. 1960 नंतर बदलत्या सामाजिक व वाङ्मयीन विश्वाचे प्रतिबिंब तिच्यात उमटले. पुढे स्त्रीलेखिकांनी स्त्रीजीवनातील अचूक बारकावे टिपून कथा अधिक भावपूर्ण केली. स्त्रीची अगतिकता, अबला संबोधून तिची होणारी उपेक्षा व शोषण, तिची दुःखद जीवनजाणीव, तिच्या कसर लागलेल्या विकल जीवनातील तडफड, शिक्षणाच्या संस्कारातून तिच्या जागवलेल्या इच्छा आकांक्षा व पारंपरिक पुरुषप्रधान संस्कृतीची सर्वकषता यांचे चित्रण करताना स्त्रियांच्या कथा फुलतात. येथे अशा लेखिकांचा विचार केला गेलेला आहे, ज्यांनी कथेच्या क्षेत्रात आपलेही स्थान निर्माण केले आहे. त्यांना कमल देसाई, गौरी देशपांडे, सानिया, आशा बगे यांच्याइतकी लोकप्रियता लाभलेली नसली तरी, त्यांच्या कथा एका विशिष्ट काळापुरत्या का होईना, लोकप्रिय म्हणून गणल्या गेल्या.

वसुंधरा पटवर्धन :

वसुंधरा पटवर्धन यांचे 'शोध', 'अंतरपाट', 'अद्भुत', 'भाग्य', 'प्रतिबिंब', 'सती', 'सल', 'तपश्चर्या', 'विधुर', 'साधक', 'साळू', 'ग्लानी' हे कथासंग्रह प्रसिद्ध आहेत. त्यांच्या कथा वाचल्यानंतर लक्षात येते की, या कथांद्वारा लेखिकेने जीवनातील काही अद्भुत असाधारण घटनाचमत्कृतीकडे विशेषत्वाने लक्ष वेधलेले आहे. त्यांच्या कथांतील पात्रे ही दिसायला सामान्यच असतात. पण या सामान्यातील असामान्यत्व क्रमाक्रमाने वसुंधराबाई उलगडत जातात. विविध घटनांतून ही व्यक्तिमत्त्वे प्रस्फुरित होतात. व्यक्तिमनाची पकड घेतात. त्यांच्या ऐसपैस कथावस्तूतून मानवी मनाचे अनाकलनीय संकेत भूत वर्तमानातल्या चमत्कृतीपूर्ण घटनाबाहुल्यातून भवितव्याचा वेध घेतात. कथा ऐसपैस असली तरी तिचे एकंदर स्वरूप नीटनेटके, रेखीव आहे. 'कसलाही आक्रोश न करता, उरबुडवी भाषा न वापरता, लालित्यपूर्ण साध्या शब्दांत, जीवनातील प्रखर सत्यावर या कथा एक झोत टाकून जातात तेव्हा एक करून सत्य साकारते. म्हणून त्यांच्या कथा जीवनमूल्ये साकारणाऱ्या आहेत.'¹ कथावस्तूच्या प्रवाहात अनेकविध बारीक सारीक घटनांचा उपयोग कथा फुलविण्याकरिता व परिणामकारक करण्याकरिता त्या करतात. इतर मराठी कथालेखिकांप्रमाणे वसुंधरा पटवर्धन यांनीही स्त्रियांची विविध दुःखे, त्यांच्या भावभावना, बदलते विश्व यांचे प्रामुख्याने चित्रण केले. त्यांची पुरुषपात्रे गौण आहेत. स्त्रीपात्राच्या अनुषंगाने ती येतात. त्यांचे चित्रणही पुरेसे स्पष्ट होत नाहीत.

वसुंधराबाईंची कथा स्त्रीपात्रांचे दुःख वर्णन करताना विशेष प्रवाही होते. स्त्रीमनाच्या त्यागाच्या, समर्पणाच्या, प्रीतीच्या, सोशिकपणाच्या विविध छटा त्या समरसून रंगवितात. स्थिर वृत्तीने दुःखाला सामोरे जाणारी 'साधक' कथेतील अंबिकाबाई, वडिलांच्या निधनानंतर कुटुंब सांभाळण्यासाठी स्वतःच्या प्रियकराच्या लग्नाच्या मागणीला नकार देणारी, पण पुढे जीवन प्रवासात अनेक वर्षांनी गतजीवनातील प्रियकर त्याच्या पत्नीसमवेत दिसल्याबरोबर निसर्गसूलभ भावना उफाळून येऊन दुःखी होणारी 'ग्लानी' कथेतील विमल पाठक, नवऱ्यावर निःसीम प्रेम करणारी व त्याच्या निधनानंतर दुःखातिरेकाने आत्महत्या करण्याचा विचार करणारी व अखेर जणू स्थितप्रज्ञवृत्तीने जीवन जगणारी 'घेणेकरी' कथेतील माई, नवऱ्याने टाकून दिलेली 'हेलपाटे' कथेतील परित्यक्त्या चंपुताई, त्याच नवऱ्याच्या खोलीवर त्याचे मन वळविण्यासाठी जन्मभर जात राहातात. खोट्या आशेवर चंपुताई जगतात. इतक्या वर्षानंतरही त्या इरसाल माणसाचे अस्सल रूप त्यांना ओळखू येत नाही याचे वाचकांना आश्चर्य वाटते. पण परंपरागत मूल्ये जोपासणारी त्यांची वृत्ती त्यांना असे वागण्यास बाध्य करते. वसुंधराबाई चंपुताईच्या रूपात स्त्रीजीवनाचे एक अगतिक, निर्व्याज निष्ठेचे चित्र वाचकांसमोर उभे करतात.

आशा स्त्री जीवनाच्या विचित्र तऱ्हा, त्यांची दुःखे, त्याच्या चित्रणातून स्त्रीमनाच्या विविध पैलूंवर प्रकाश टाकतात. 'पाठी येऊन छळणाऱ्या, पोटी येऊन छळणाऱ्या, नवरा होऊन छळणाऱ्या गतजन्मीच्या अनेक घेणेकऱ्यांचे कर्ज चुकवीत या स्त्रिया जगतात.

वसुंधरा पटवर्धन ज्या आदर्शांची पाठराखण करतात, ते केवळ कल्पनागम्य नाही. समाज सरोवरातील विविध प्रकृतीधर्माची पात्रे लेखिकेच्या जागत्या आत्मप्रत्ययातून अधिक वस्तुनिष्ठ, अधिक

टवटवीत वाटायला लागतात. अधूनमधून प्रसंगानुरूप त्या भाष्य करतात. पात्रांच्या बारीक सारीक हालचाली टिपत असतात. 'कथेची नीटनेटकी बांधणी, विविध घटना-प्रसंगांतून टप्प्याटप्प्याने होत जाणारा कथावस्तूचा विकास हे सारे सात्त्विक सोज्वळ वातावरण मनावर बिंबविणारे आहे. वसुंधराबाईंची कथा भाव्यांच्या परंपरेतली आहे.² वसुंधराबाईंच्या कथांना फॉर्म आहे, पण तंत्राचा बडेजाव नाही. उलट अनेक जुन्या-नव्यांचा त्या संयोग साधीत जातात. गतकालीन परंपरा जोपासताना अर्वाचीन स्त्रीजीवनाच्या समस्या, स्त्रियांची होणारी पारध तर कधी त्यांचे बदलते विश्व तेवढ्याच सूक्ष्मपणे व अचूकपणे त्या टिपतात.

वसुधा पाटील :

1960 नंतरच्या नवकथा कालखंडातील काही मोजक्या स्मरणीय कथालेखिकांपैकी वसुधा पाटील या एक होत. 'जमुनाके तीर', 'वेगळी' या दोन्ही संग्रहांत काही नवीन जाणीव बाळगून त्या लिहिताना दिसतात. त्यांची निवेदन पद्धत जुनीच आहे. मध्यमवर्गीय बदलत्या स्त्री जीवनाचे अंतरंग बोलके करण्याचा प्रयत्न या कथासृष्टीत दिसतो. पुरुषाकडून स्त्रीची होणारी अवहेलना व अधिक्षेप हे जुनेच असले तरी तिची उमटणारी प्रतिक्रिया ही पारंपरिकतेहून भिन्न आहे. येथेच त्यांच्या कथेतील स्त्रीपात्रांचे वेगळेपण जाणवते.

'जमुनाके तीर' या कथासंग्रहातील याच शीर्षकाची कथा अर्थपूर्ण अनुभूतीचा आविष्कार करून जाते. गिरीजा या धंदेवाईक स्त्रीच्या सहवासात आलेला पुरुषोत्तम हा पौरुष गमावलेला असतो. त्याला समजून घेणारी कुणीतरी स्त्री हवी असते. गिरीजेच्या रूपात ती त्याला सापडते आणि इतके वर्षांचे नसलेले पौरुष त्याला गिरीजेच्या मिठीत क्षणात प्राप्त होते. यातून एक काव्यात्म नीतीनिरपेक्ष रूपबंध साकारतो.

त्यांची स्त्रीपात्र विलक्षण, करारी, निग्रही, तरीही फसलेली, फसवली गेलेली आहेत. एकीकडे तोल सावरण्याचा आब राखताना दुसरीकडे ती ढासळलेली असतात. डोळ्यांत एक विलक्षण तेज असलेली, सदैव अभ्यासू, नेमस्त जीवन जगून नोकरी करणारी 'मनू' या कथेतील मनू स्वतंत्र विचारांची असते. ज्याच्याशी लग्न करायचे त्याला पूर्णपणे पारखण्यासाठी त्याच्यासोबत सहा महिने एकत्र राहते. आणि एक दिवस विश्वाचा वेध घ्यायला निघालेली मनू लग्न न करताच गरोदर होऊन परत येते. परदेशातील 'लिड इन रिलेशनशिप' हा प्रकार भारतातही रूजणार की काय? असा प्रश्न ही कथा वाचताना वाचकांना पडतो.

'स्त्री' या कथेत इंदिरेने आपल्या थोरल्या विधवा बहिणीची वासनेने अनावर झालेली अवस्था पाहून तिच्या शारिरिक वासना शमविण्याची आपल्याच नवऱ्याला केलेली विनंती यात धाष्टर्य व विलक्षणता आहे. 'मानिनी' या कथेतली निर्मला घटस्फोटाने नवऱ्यापासून दूरावलेली आहे. तिला जगण्याचा एकमेव आधार म्हणजे लहानगा दिलिप. पण त्याच्या मृत्यूनंतर ती एकाकी होते. एक भकास पोकळी तिच्या जीवनात निर्माण होते. त्याचवेळी आपल्या गतजीवनातील पती असलेल्या विभाकरला पत्र पाठवून ती पुत्रप्राप्तीची आशा करते. तिला संसार थाटायचा नाही. पण केवळ जीवनाला एक दिशा मिळावी, या उद्देशाने ती नवऱ्याशी संपर्क साधण्याचा प्रयत्न करते. 'वेगळी' या कथासंग्रहात मध्यमवर्गीय जीवनाचे असेच पडसाद उमटले आहेत. पुरुषप्रधान संस्कृतीने स्त्रीजगतावर लादलेले अवमानित जीवन हे केवळ अपघात म्हणून त्यांच्या वाट्याला आलेले नसून बुद्ध्याच लादले आहे. स्त्रिया या स्वभावजन्य व परिस्थितीजन्य म्हणून ते सोशीत आहेत.

वसुधाताईंच्या कथा स्त्रीजीवनाचे दुःख प्रभावीपणे मांडत असल्या तरी त्यांच्या कथांमध्ये, त्यातील वर्णनांमध्ये तोचतोचपणा जाणवतो. कोणत्याही गोष्टीचे अती वर्णन केल्यामुळे कथेतील घाट हरवून जातो. स्त्री जीवनातील निहित विसंवाद, उद्ध्वस्तता व विविध ताण तणाव समन्वित करताना त्यांना वाहक रूप प्राप्त होत नाही. कधी स्त्रीजीवनाच्या वैयर्थ्याचे दोषारोपण दैवावर केले जाऊन विविध समस्यांचे मूळ न शोधता बौद्धिक चिकित्सेला फाटा देऊन सुटसुटीत आटोपशीरपणा अवलंबिला जातो. एकुणच वसुधा पाटील यांचे कथाविश्व गुणवत्तेच्या बाबतीत मर्यादित आहे.

सरिता पदकी :

सरिता पदकी यांची कथा आटोपशीर आणि चिमुकल्या आकाराची आहे. जे सांगायचे आहे, ते थोडक्यात सुटसुटीतपणे मांडलेले आहे. इतर स्त्री लेखिकांप्रमाणेच या कथा स्त्रीजीवनावर आधारित अशा संसारकथा आहेत. स्त्रीजीवनातील विविध दुःखे, पुरुषांची हावरट वृत्ती, कधी आंधळा तर कधी डोळस स्वार्थ, स्त्रीने आपल्या अंकित राहावे हा पारंपरिक पुरुषी अहंकार यांतून स्त्रीच्या विस्कळीत

भावना व परिस्थितीजन्य नवविचारांची पायमल्ली यांचे बहुविधतेने रेखीव चित्रण 'बारा रामाचे देउळ' या संग्रहातील कथांत दिसून येते. 'स्त्रीच्या दुःखाच्या विविध परी दर्शवित असताना सरिताबाई दुःख स्वीकाराची भूमिका घेतात.^३ 'अर्धा दिवस सुट्टी' या कथेत सुशीला या नर्सचे, एका कुमारिकेचे दुःख चित्रित केलेले आहे. तिच्या लग्नासाठी वरस्थळ शोधण्यात सततची पायनीट करून थकलेले वडील, जिन्हारी झोंबणाऱ्या वहिनीच्या कटू शब्दांनी व्यथित अंतःकरणाने तिचे आपल्या बालमैत्रिणीकडे जाणे, पण बदलत्या स्थलकालावरून मैत्रिणीच्या स्वभावात झालेले स्थित्यंतर, शेवटी दोन मैत्रिणींनी इतक्या वर्षांत एकमेकींना खरे ओळखलेलेच नसणे, असे अनेकविध ताण मनाला स्पर्शून जातात. प्रत्येकजण शेवटी एक दुसऱ्याला किती फसवत असतो. ही अंतर्मुख करणारी जाण येथे अव्याहत आहे. लेखिकेने अत्यंत साध्या व सोप्या शब्दांत हे मनोगत सूचित केलेले आहे. मैत्रिणीपासून दूर गेल्यानंतर तिला सभ्यपणाचा बुरखा धारिलेल्या पण अंतर्दामी वासनांनी बरबटलेला एक पुरुष भेटतो. वरून सभ्य, सुशील भासणाऱ्या पण त्याच्या अंतरंगात निघुणता, रितेपणा, वखवखलेल्या वासनांचा आगडोंब खदखदत असतो. खरेच शेवटी माणसे कशी ओळखावी, हा एक प्रखर प्रश्न निर्माण होतो. सरिता पदकी यांनी अत्यंत अलिप्ततेने याचे चित्रण केलेले आहे. स्त्रीत्वाविषयी त्यांना सहानुभूती असली तरी तीत कसलाही हळवेपणा नाही. स्त्रीजगताची तरफदारी म्हणून डोकावणारा अभिनिवेश नाही. म्हणूनच ही कथा एकट्या सुशीला या एकाकी कुमारिकेच्या दुःखद जीवनाची न राहता अखिल स्त्रीजीवनाच्या दुःखाची व्यापकता तिला प्राप्त होते. विविध पातळीवरील स्त्रियांच्या दुःखाचा वेध घेणाऱ्या या कथा आहेत. लग्नापूर्वी पाशवी बलात्काराने संपूर्ण जीवनच उद्वस्त झालेल्या दुर्दैवी मुलीचे दारुण दुःख (पुनर्जन्म), हव्या असलेल्या पुरुषाशी जवळीक न साधता आल्यामुळे जीवनात पसरलेले औदासिन्य, काही पुरुषांत स्वामीत्व व हेकेखोर वृत्ती व अहंकारीपणातून उद्वस्त झालेल्या विविध मनांची चित्रणे वाचकांना हबकून टाकणारी आहे. केवळ स्वतःचा मुलगा महत्त्व देत नाही म्हणून खंत बाळगणारे पण 'ट्रीप' मधून आल्यावर त्यांचे उदास चेहेऱ्याचे फोटो पाहून आतल्या आत स्वतःचे मोठेपण जोपासले गेल्याच्या खोट्या अहंकाराने सुखावलेले आईबाप (ट्रीप), कुसुम भावे या सरळ सुस्वभावी गृहिणीच्या सुखी मनाला तिच्या मैत्रिणीचे सुख ना साहवून तिला दुःखी कसे करता येईल या विचारांत रमणारी आणि ती दुःखी झाल्यावर असुरी आनंद होणारी तिची मैत्रिण (दंश) जणू मानवी मनातील क्षुद्रतेलाच हात घालतात.

सरिता पदकी यांनी 'बारा रामाचं देऊळ' या अठरा कथा असलेल्या संग्रहात रचनातंत्रात विविधतेचा वापर केला. त्यांच्या काही कथा फारच आटोपशीर आहेत. 'रात्र', 'आटापिटा', या कथा संवादात्मक 'सुटका' ही स्वगतपर, 'बारा रामाचं देऊळ' ही एकपात्री नाट्यछटेच्या धर्तीवर जाणारी कथा आहे. काही कथा अतिशय साध्या, सूटसुटीत शैलीने वढवलेल्या आहेत. त्यांच्या कथावस्तूतील अधोरेखित प्राप्त परिस्थितीनुरूप असहायपणे जगणारी पात्रे करुणरम्य वाटतात. जीवनातील दुःखाची ही रेखाटने मनाला स्पर्शून जातात. तर काही कथांना कसलेही विशेष, उत्कट कथानक नसते. सामान्य घटनेवर आधारित कथेची वीण केलेली असते. उदा. 'सुटका' व 'चटका' या दोन कथा. 'सुटका' ला कथानक नाही तर 'चटका' ही केवळ एक घटना आहे. त्याही आकाराने फार मोठ्या नाही. तरीही या कथा आटोपशीर आणि आकर्षक वाटतात.

सरिता पदकी यांच्या कथेतील दुःख हळुवारपणे प्रवेशते पण संपूर्ण जीवनाला व्यापून राहाते. लेखिकेच्या अलिप्ततेच्या वृत्तीतून ही दुःखे मग कोणत्याही एखाददुसऱ्या स्त्रीची दुःखे वाटत नसून संपूर्ण जीवनभर दुःखेच भोगणाऱ्या संयमी, सोशीक, अवमानित, मर्यादाशील अखिल स्त्रीमनाचे प्रातिनिधिक रूप धारण करतात. या दुःखाचे स्वरूप लयाकार, हळुवार, पण व्यापक आहे. मात्र लेखिकेच्या मनात या पात्रांविषयी अलिप्ततापूर्ण अनुकंपा असली तरी जिन्हारी झोंबणाऱ्या या दुःखाविषयीची अथांगता कथावस्तूत येत नाही.

एकूणच स्त्रियांच्या पारंपरिक कथालेखनात एकांगीपणा जाणवतो. शिवाय हे लेखन आत्मकेंद्रित, काहीसे धुसर व पुसटसे वाटते. स्त्रिया मोठ्या प्रमाणात लेखन करू लागल्यामुळे कथावाङ्मयात संख्येची भर घातली गेली पण मोलाची भर घातली असे म्हणता येणार नाही.

निष्कर्ष :

१. नवकथेने केवळ किडलेल्या मनाची विरुपताच वाचकांसमोर ठेवली नाही तर मानवी जीवनाच्या मूलभूत अंगांना तेवढ्याच तटस्थ भक्कमपणाने चित्रित करण्याची मार्मिकता दाखविली.
२. स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात शिक्षणाच्या प्रचारातून सुशिक्षित स्त्रियांची पिढी निर्माण झाली.
३. स्त्रीलेखिकांनी स्त्रीजीवनातील अचूक बारकावे टपून कथा अधिक भावपूर्ण केली.

४. वसुंधराबाई पटवर्धन आपल्या कथांतून स्त्रीमनाच्या त्यागाच्या, समर्पणाच्या, प्रीतीच्या, सोशिकपणाच्या विविध छटा त्या समरसून रंगवितात.
५. सरिता पदकी यांची कथा आटोपशीर आणि चिमुकल्या आकाराची आहे.
६. स्त्रिया मोठ्या प्रमाणात लेखन करू लागल्यामुळे कथावाङ्मयात संख्येची भर घातली गेली पण मोलाची भर घातली असे म्हणता येणार नाही.

संदर्भ :

1. कुळकर्णी, दा. वि., 'मराठी कथा स्वरूप व आस्वाद', स्वाध्याय, पुणे, प्रथमावृत्ती, 1976, पृ. 388
2. शेवडे, डॉ. इंदुमती, 'मराठी कथा : उगम आणि विकास', सोमैया प्रकाशन, मुंबई, प्रथमावृत्ती 1973, पृ. 414
3. फडके, डॉ. भालचंद्र, 'मराठी लेखिका : चिंता आणि चिंतन', श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती, 1980 पृ. 56

संदर्भग्रंथ :

1. गाडगीळ गंगाधर, 'खडक आणि पाणी', पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, प्रथमावृत्ती, 1960
2. हातकणंगलेकर, म.द. 'मराठी कथा :रूप आणि परिसर', सुपर्ण प्रकाशन पुणे, प्रथमावृत्ती, 1986
3. पाटील गंगाधर, 'पु.शि. रेगे वाङ्मयदर्शन', मराठी ग्रंथ संग्रहालय, मुंबई, प्रथमावृत्ती, 1969

Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4041605>